

Maks Veber:
Protestantska etika i duh kapitalizma
 (Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011)

Uvod (9-22)

Probleme univerzalne istorije će potomak modernog evropskog kulturnog sveta neminovno i opravdano obrađivati pod postavkom pitanja: koji splet okolnosti je vodio tome da su na tlu Zapada, i samo ovde, nastupile kulturne pojave koje su se ipak – kako barem sebi rado zamišljamo – odvijale u pravcu razvoja od *univerzalnog* značaja i važenja? Samo na Zapadu postoji „*nauka*“ u onom stadijumu razvoja koji danas prihvatamo kao „*važeći*“. Empirijska znanja, razmišljanje o problemima sveta i života, filozofska, kao i teološka mudrost o životu najdublje vrste – mada je potpun razvoj sistematske teologije svojstven hrišćanstvu nastalom pod uticajem helenizma (njenih začetaka ima samo u islamu i kod pojedinih indijskih sekti) – znanje i posmatranje najizvršnije sublimacije postojalo je i drugde, pre svega u Indiji, Kini, Vavilonu, Egiptu. Ali, vavilonskoj i svakoj drugoj astronomiji je nedostajalo – što razvoj naročito vavilonskog učenja o zvezdama čini još čudnovatijim – matematičko utemeljenje koje su joj dali tek Heleni. Indijskoj geometriji je nedostajao racionalni „dokaz“, opet produkt helenskog duha koji je, takođe kao prvi, stvorio mehaniku i fiziku. Indijskim prirodnim naukama, koje su i te kako bile razvijene u pogledu posmatranja, nedostajao je racionalni eksperiment – on je posle antičkih začetaka uglavnom produkt renesanse, kao i moderna laboratorija; otuda je, naročito u Indiji, u empirijsko-tehničkom pogledu visokorazvijenoj medicini nedostajala biološka, a posebno biohemijska osnova. Racionalna hemija nedostaje skoro svim kulturnim područjima osim Zapadu. Visokorazvijenoj kineskoj historiografiji nedostaje tukididovska pragma. Makijaveli (Macchiavelli) ima preteče u Indiji. Ali celokupnom azijskom učenju o državi nedostaje sistematika slična onoj aristotelovskog učenja i uopšte racionalni pojmovi. Za racionalno učenje o pravu drugde, pored svih začetaka u Indiji (Mimamsa-škola), nedostaju jurističke šeme i misaone forme rimskog, i na njemu školovanog zapadnog prava. Osim toga, tvorevinu kao što je kanonsko pravo poznaje samo Zapad.

Slično je i sa umetnošću. Izgleda da je muzički sluh kod drugih naroda bio finije razvijen nego danas kod nas; u svakom slučaju nije bio manje fin. Polifonija najrazličitije vrste bila je rasprostranjena širom sveta, zajedničko delovanje više instrumenata, a i diskantiranje se može naći na drugim mestima. Svi naši racionalni tonski intervali su drugde bili izračunati i poznati. Ali racionalna harmonična muzika – kako učenje o kontrapunktu tako i ono o akordnoj harmoniji – obrazovanje tonskog materijala na bazi triju trozvuka sa harmoničnom tercom, naša hromatika i enharmonija, koje se u racionalnoj formi od vremena renesanse tumače harmonično, naš orkestar sa gudačkim kvartetom kao srži i organizacijom ansambla duvačkih instrumenata, generalbas, naša notacija (tek ona omogućuje komponovanje i vežbanje modernih tonskih dela, dakle – uopšte čitavu njihovu trajnu egzistenciju), naše sonate, simfonije, opere – mada je programske muzike, tonskog slikanja, tonske alteracije i hromatike kao izražajnog sredstva bilo u najrazličitijim muzičkim kulturama – a kao sredstva za to svi naši osnovni instrumenti: orgulje, klavir, violina: sve to je postojalo samo na Zapadu.

Šiljastih lukova kao dekorativnog sredstva bilo je i na drugim mestima, u antici i u Aziji; navodno i poprečni svod sa šiljastim lukom nije bio nepoznat na Orijentu. Ali racionalna upotreba gotskog svoda kao sredstva za raspodelu prenosa i presvođenje proizvoljno oblikovanih prostorija i, pre svega, kao konstruktivnog principa velikih monumentalnih zdanja i osnove

jednog za skulpturu i slikarstvo objedinjujućeg *stila*, što je proizvod srednjeg veka, nedostaje na drugim mestima. Ali isto tako nedostaje ono rešenje kupole i ona vrsta „klasične“ racionalizacije čitave umetnosti – u slikarstvu putem racionalne upotrebe linearne i vazdušne perspektive – koju je kod nas stvorila renesansa, iako su tehničke osnove preuzete sa Orijenta. Proizvodi štamparske veštine postojali su u Kini. Ali štampana, *samo* za štampu planirana, samo njome omogućena literatura, pre svega „dnevna štampa“ i „časopisi“, nastali su samo na Zapadu. Sve moguće vrste viših škola, uključujući i one koje su u spoljašnjem pogledu bile slične našim univerzitetima ili barem našim akademijama, postojale su i drugde (Kina, islamske zemlje). Ali racionalno i sistematsko organizovane naučne struke, školovanog *stručnog čovečanstva*, u ma kojem smislu koji bi bio blizak njegovom današnjem, kulturno dominantnom značenju, bilo je samo na Zapadu. Pre svega, stručnog *činovnika*, oslonca moderne države i moderne privrede Zapada. Kad je on u pitanju, mogu se naći samo začeci koji nigde ni u kom smislu nisu bili tako konstitutivni za socijalni poredak kao na Zapadu. Svakako, „činovnik“, takođe i činovnik specijalizovan za podelu rada, prastara je pojava u najrazličitijim kulturama. Ali apsolutno neizbežnu prikovanost naše celokupne egzistencije, osnovnih političkih, tehničkih i privrednih uslova, za ljusku stručno školovane činovničke *organizacije*, tehnički, trgovački, a posebno *juristički* školovanog državnog činovnika kao nosioca najvažnijih svakodnevnih funkcija socijalnog života, nije poznavala nijedna zemlja i nijedno doba u onom smislu kao moderni Zapad. *Staleška* organizacija političkih i socijalnih udruženja je bila široko rasprostranjena. No ipak je stalešku *državu*, „rex et regnum“, u zapadnom smislu poznao samo Zapad. A u potpunosti je parlamente periodično izabranih „narodnih poslanika“, demagoga i vlast partijskih vođa kao parlamentarno odgovornih „ministara“ proizveo samo Zapad – iako je, naravno, „partija“ u smislu organizacija za zadobijanje političke moći i njeno manipulisanje bilo svuda na svetu. Uopšte, „državu“ u smislu političke *ustanove* sa racionalno uređenim „ustavom“, racionalno uređenim pravom i prema racionalnim, uređenim pravilima, „zakonima“, orijentisanom upravom posredstvom *stručnih* činovnika, u toj za nju suštinskoj kombinaciji odlučujućih momenata, poznaje samo Zapad, bez obzira na sve začetke tih formi na drugim mestima.

2

A tako, takođe, stoje stvari i sa najsudbonosnijom moći našeg modernog života: sa *kapitalizmom*.

„Nagon za sticanjem“, „težnja za dobitkom“, novčanim dobitkom, po mogućnosti visokim novčanim dobitkom, po sebi nema nikakve veze sa kapitalizmom. Ta težnja se mogla i može naći kod konobara, lekara, kočijaša, umetnika, kokota, podmitljivih činovnika, vojnika, razbojnika, krstaša, posetilaca kockarnica, prosjaka. Moglo bi se reći: kod „all sorts and conditions of men“, u svim epohama svih zemalja ovog sveta, gde je bila ili jeste na bilo koji način data objektivna mogućnost za to. Jedan od početničkih koraka u kulturno-istorijskom poimanju jeste da se jednom za svagda napusti to naivno pojmovno određenje. Najneograničenija pohlepa za sticanjem ni u najmanjoj meri nije jednaka kapitalizmu, a još manje je jednaka njegovom „duhu“. Kapitalizam *može* naprosto biti identičan sa *savlađivanjem*, u najmanju ruku racionalnim ublažavanjem, tog iracionalnog nagona. Doduše, kapitalizam je identičan sa težnjom za *dobitkom*, u kontinuiranom, racionalnom kapitalističkom pogonu, za vazda *obnovljivim* dobitkom, za „*rentabilnošću*“. Jer on mora biti to. U okviru kapitalističkog poretka celokupne privrede jedan pojedinačni kapitalistički pogon, koji se ne bi orijentisao ka šansi postizanja rentabilnosti, bio bi osuđen na propast. – *Definišimo* najpre nešto tačnije no što se obično radi. „Kapitalistički“ akt privređivanja nam prvo treba značiti onaj akt koji počiva na očekivanju dobitka putem iskorišćavanja *razmenskih* šansi: dakle, na (formalno) *mirovnim* šansama sticanja. (Formalno i aktuelno) nasilno sticanje sledi svoje sopstvene zakone i nije

svrsishodno (iako se nikome ne može zabraniti) da se sa delanjem (naposljetku) orijentisanim ka šansama razmenskog sticanja stavi pod istu kategoriju. Gde se racionalno teži za kapitalističkim sticanjem, tu se odgovarajuće delanje orijentiše ka kapitalskom *računu*. To znači: ono je umetnuto u plansku upotrebu stvarnih ili ličnih korisnih učinaka kao sredstvo sticanja na taj način da u vidu *bilansa* proračunat krajnji prihod pojedinačnog preduzeća u pogledu novčano vrednog poseda dobara (ili periodično u vidu *bilansa* proračunata vrednost procene novčano vrednog poseda dobara kontinuiranog preduzetničkog pogona) prilikom izračunavanja treba da *prekorači* (dakle, kod stalnog preduzeća: *uvek iznova* da prekorači) „kapital“, tj. u vidu *bilansa* procenjenu vrednost preko razmene upotrebljenih materijalnih sredstava za zarađivanje. Svejedno da li se radi o kompleksu robe koja je in natura prebendom data nekom putujućem trgovcu, čiji se krajnji prihod može sastojati u drugoj in natura istrgovanoj robi, ili o nekom fabričkom imanju čije sastavne delove čine zdanja, mašine, zalihe novca, sirovina, polovnih i gotovih proizvoda, zahtevi, naspram kojih stoje obaveznosti – ono odlučujuće je uvek da se otvara kapitalni *račun* u novcu, bilo pak u modernom knjigovodstvenom ili u nekom prostijem obliku, koliko god on primitivan ili površan bio. Kako na početku preduzeća: početni bilans, tako i pre svake pojedinačne radnje: kalkulacija, tako i kod kontrole i provere svrsishodnosti: naknadna kalkulacija, tako i kod zaključenja radi utvrđivanja: ono što je nastalo kao „dobitak“ – jeste: konačni bilans. Početni bilans jedne prebende je, na primer, utvrđenost novčane vrednosti predatih dobara koja *treba* da važi među strankama – ukoliko već nisu u novčanoj formi – a njen konačni bilans je procena koja se na kraju uzima kao osnov raspodele dobitka ili gubitka; kalkulacija – u slučaju racionalnosti – leži u osnovi svake pojedinačne radnje onog ko uzima prebendu. Da sasvim tačan račun i procena u potpunosti izostaju, da se postupa čisto po proceni ili jednostavno tradicionalno i konvencionalno, dešava se u svakoj formi kapitalističkog preduzetništva, sve do današnjih dana, gde god okolnosti ne vode do tačnog računa. Ali to su tačke koje se tiču samo stepena *racionalnosti* kapitalističkog sticanja.

3

Za poimanje je važno samo ovo: da *stvarno* orijentisanje prema upoređivanju uspeha procene novca sa ulogom procene novca, kakvu god primitivnu formu ono imalo, presudno određuje privredno delanje. U tom smislu je „kapitalizma“ i „kapitalističkih“ preduzeća, takođe sa priličnom racionalizacijom kapitalskog računa, bilo u *svim* kulturnim zemljama sveta, dokle god sežu ekonomski dokumenti. U Kini, Indiji, Vavilonu, Egiptu, kako u sredozemnoj antici, srednjem veku, tako i u novom veku. Ne samo potpuno izolovana pojedinačna preduzeća, već i privrede koje su bile sasvim spremne na sve novija pojedinačna kapitalistička preduzeća i, takođe, na kontinuirane „pogone“ – mada upravo trgovina dugo vremena nije u sebi imala karakter naših trajnih pogona, nego onaj serije pojedinačnih preduzeća i tek malo-pomalo se unutrašnji (shodno „branši“ orijentisan) sklop ustalio, posebno u ponašanju *veletrgovaca*. U svakom slučaju, kapitalističko preduzetništvo, takođe i kapitalistički preduzetnik, ne samo kao sporadični, već i kao trajni preduzetnik, postoje od pamtiveka i bili su krajnje univerzalno rasprostranjeni.

No Zapad je proizveo izvesnu meru značenja i ono što daje osnovu za to: vrste, forme i pravce kapitalizma koji nikad nisu postojali na drugim mestima. Na celom svetu je bilo trgovaca: trgovaca na veliko i malo, lokalnih i putujućih trgovaca, bilo je svih vrsta veresijskih poslova, bilo je banaka sa krajnje različitim funkcijama, ali u svojoj suštini ipak sličnim bar onim našeg 16. veka. Bodmerije, prebende i komanditski poslovi i asocijacije takođe su bili daleko rasprostranjeni u vidu pogona. Gde god su postojale *novčane* finansije javnih korporacija, tu se javljao davalac novca: u Vavilonu, Heladi, Indiji, Kini, Rimu, pre svega za finansiranje ratova i piraterije, za sve vrste isporuka i građevina, u slučaju prekomorske politike kao kolonijalni

preduzetnik, kao plantažni vlasnik i privrednik sa robovima ili direktno ili indirektno ugnjetavanim radnicima, za državnu, službenu i, pre svega, za poresku zakupninu, za finansiranje šefova partija u izborne svrhe i kondotjera u građansko-ratne svrhe i, naposljetku, kao „špekulant“ u svim vrstama finansijskih šansi. Ta vrsta preduzetničkih figura, kapitalistički *avanturisti*, postojala je svuda na svetu. Njihove šanse su – izuzimajući trgovinu i kreditne, odnosno bankarske poslove – u pogledu težišta bile ili čisto iracionalno-špekulativnog karaktera ili su pak bile orijentisane prema nasilnom sticanju, pre svega pljačkanju, sticanju aktuelno-ratnog ili hronično-fiskalnog plena (pljačkanju podanika).

Temeljni, velikošpekulantski, kolonijalni i moderni finansijski kapitalizam već u neratnim vremenima, ali pre svega specifično *ratno* orijentisani kapitalizam nose i u zapadnoj sadašnjici još uvek to obeležje, a pojedinačni – samo pojedinačni – delovi internacionalne veletrgovine su mu i danas, kao i nekad, vrlo bliski. Ali Zapad u *novom veku* poznaje, pored toga, sasvim drukčiju vrstu kapitalizma koja se inače nije razvila ni na jednom drugom mestu na svetu: racionalno-kapitalističku organizaciju (formalno) *slobodnog rada*. Samo pretforme toga se mogu naći drugde. Čak i organizacija *neslobodnog* rada je dostigla izvestan stepen racionalnosti, mada samo na plantažama i, u vrlo ograničenoj meri, u antičkim ergasterionima, više ili manje na vlastelinskom imanju i u nekim fabrikama ili vlastelinskoj kućnoj radinosti sa radom kmetova i sluga na početku novog veka. Sigurna svedočanstva o pravim „kućnim radinostima“ za slobodni rad se izvan Zapada mogu naći samo pojedinačno, a upotreba nadničara, koja se, naravno, može naći svuda, osim vrlo retkih i vrlo specifičnih izuzetaka, u svakom slučaju – takvih izuzetaka koji znatno odstupaju od modernih pogonskih organizacija (posebno pogona sa državnim monopolom), nije vodila manufakturama, a čak ni racionalnoj organizaciji zanatske obuke karakterističnoj za zapadni srednji vek. No, racionalna pogonska organizacija, orijentisana prema šansama *robnog tržišta*, a ne prema nasilno-političkim ili prema iracionalnim šansama špekuliranja, nije jedina posebna pojava zapadnog kapitalizma. Moderna racionalna organizacija kapitalističkog pogona ne bi bila moguća bez dva dalja važna razvojna elementa: *razdvajanja domaćinstva i pogona*, koje naprosto dominira današnjim privrednim životom, i, u uskoj vezi s tim, racionalno *knjigovodstvo*. Lokalno odvajanje radionica ili prodavnica od prebivališta može se naći i drugde (u orijentalnom bazaru i u ergasterionima drugih kulturnih oblasti). A u istočnoj Aziji, kao i na Orijentu i u antici, takođe se može naći stvaranje kapitalističkih asocijacija sa odvojenim pogonskim računom. Ali, naspram modernog osamostaljenja privrednih pogona to su samo začeci. Pre svega iz tog razloga što potpuno nedostaju ili su samo rudimentarno razvijena *unutrašnja* sredstva te samo stalnosti, kako naše racionalno pogonsko *knjigovodstvo* tako i naše *pravno* razdvajanje pogonske i privatne imovine. Razvoj je, inače, svuda naginjao ka tome da nastanu pogoni za sticanjem kao delovi kneževskog ili vlastelinskog *velikog domaćinstva* („oikosa“), razvoj koji je, kako je to spoznao već Rodbertus, pored poneke prividne srodnosti ipak tekao sa znatnim odstupanjem, štaviše – u suprotnom pravcu.

Ali svoj današnji značaj su sve te osobenosti zapadnog kapitalizma najzad dobile tek kroz povezanost sa kapitalističkom organizacijom rada. S time je takođe povezano i ono što se obično naziva „komercijalizacijom“: razvoj vrednosnih papira i racionalizacija špekulacije – berza. Jer bez kapitalističko-racionalne organizacije rada sve to, čak ni razvoj ka „komercijalizaciji“, ukoliko je uopšte moguć, ne bi ni približno bilo istog dometa. Pre svega za socijalnu strukturu i za sve s njom povezane specifično moderno-zapadne probleme. Egzaktna kalkulacija – osnova svega ostalog – moguća je upravo samo na tlu slobodnog rada. I isto kao – odnosno zato – što svet izvan modernog Zapada nije poznavao nikakvu racionalnu organizaciju, tako – i zato – nije takođe poznavao ni racionalni *socijalizam*. Nema sumnje, isto onako kao što je znao za gradsku

privredu, gradsku prehrambenu politiku, merkantilizam i politiku blagostanja kneževa, racioniranja, regulisanu privredu, protekcionizam i *laissez-faire* teorije (u Kini), isto tako je svet poznavao i komunističke i socijalističke ekonomije različitog kova: familijarno, religiozno ili militaristički uslovljen komunizam, državno-socijalističke organizacije (u Egiptu), monopolsko-kartelske, takođe i organizacije konzumenata različite vrste. Ali isto tako – iako je verovatno nekad svuda bilo gradskih pazarnih privilegija, esnafa, gildi i svakojakih pravnih razdvajanja grada i sela u najrazličitijim formama – kao što je pojam „građanina“ nedostajao svuda osim na Zapadu i pojam „buržoazije“ svuda osim na modernom Zapadu, nedostajao je takođe i „proletarijat“ kao *klasa* i morao je nedostajati, upravo zato što je nedostajala racionalna organizacija *slobodnog rada* u vidu *pogona*. „Klasnih borbi“ između poverilačkih i dužničkih slojeva, zemljoposjednika i siromašnih ili između kmetova-kulučara i zakupaca, trgovačkih interesenata i konzumenata ili zemljoposjednika bilo je oduvek svuda u raznim konstelacijama. Zapadnjačke srednjovekovne borbe između *Verlegern* i *Verlegten* se pak na drugim mestima mogu naći samo u začecima. Sasvim nedostaje moderna suprotnost: veliki industrijski preduzetnik i slobodni nadničar. I zato nije moglo biti ni problematike one vrste koju poznaje moderni socijalizam.

Dakle, u jednoj univerzalnoj istoriji kulture, čisto ekonomski, centralni problem za nas u krajnjoj liniji *nije* svuda samo u pogledu forme promenljiv razvoj kapitalističkog delanja kao takvog: avanturističkog tipa ili trgovačkog ili prema ratu, politici, upravi i njenim dobitnim šansama orijentisanog kapitalizma. Naprotiv, to je pre nastanak *građanskog pogonskog* kapitalizma sa njegovom racionalnom organizacijom *slobodnog rada*. Ili, gledano iz ugla istorije kulture: nastanak zapadnog *građanstva* i njegove osobenosti, što, naravno, stoji u uskoj vezi sa nastankom kapitalističke radne organizacije, ali svakako nije jednostavno identičan s njim. Jer „građanina“ u staležnom smislu je bilo još pre razvoja specifično zapadnog kapitalizma. No, svakako, *samo* na Zapadu. Specifično moderni zapadni kapitalizam je pak, pre svega, očigledno u velikoj meri određen razvojem *tehničkih* mogućnosti. Njegova racionalnost je danas bitno uslovljena *proračunatošću* tehnički presudnih faktora: osnova egzaktnе kalkulacije. Ali to, u stvari, znači: osobenošću zapadne nauke, posebno matematički i eksperimentalno egzaktnih i racionalno utemeljenih prirodnih nauka. S druge strane je razvoj tih nauka i tehnike, koja počiva na njima, dobijao i dobija odlučujuće impulse od strane kapitalističkih šansi koje se nadovezuju na njihovu ekonomsku rentabilnost kao premije. Istina, nije razvoj zapadne nauke određivan takvim šansama. I Indijci su računali, i to sa velikim brojem cifara, a takođe su se bavili i algebrom; oni su izumeli pozicioni brojni sistem, koji je u *službu* stupio tek sa ekspanirajućim kapitalizmom na Zapadu, ali koji u Indiji nije stvorio ni modernu kalkulaciju ni bilansiranje. Takođe, ni nastanak matematike i mehanike nije bio uslovljen kapitalističkim interesima. Ali zato je *tehnička* upotreba naučnih saznanja, ono odlučujuće za životni poredak naših masa, uslovljena ekonomskim premijama koje su upravo na Zapadu bile određene za to. Međutim, te premije su proisticale iz osobenosti *društvenog* poretka Zapada. Dakle, moraće se postaviti pitanje: iz *kojih* sastojaka te osobenosti? – pošto je van sumnje da nisu svi bili podjednako važni. U nesumnjivo važne spada racionalna struktura *prava* i uprave. Jer modernom racionalnom pogonskom kapitalizmu je, pored proračunljivih tehničkih sredstava za rad, potrebno i proračunljivo pravo i uprava po formalnim pravilima, bez kojih je, istina, moguć avanturistički i špekulantski trgovački kapitalizam i sve moguće vrste politički uslovljenog kapitalizma, ali ne i racionalni privatno-privredni pogon sa stalnim kapitalom i sigurnom *kalkulacijom*. Takvo pravo i takvu upravu je privrednom rukovodstvu u *toj* pravno-tehničkoj i formalističkoj savršenosti na raspolaganje dao *samo* Zapad. Dakle, moraće se upitati: Odakle mu takvo pravo? Nesumnjivo

su, pored drugih okolnosti, *takođe* i kapitalistički interesi, sa svoje strane, prokrčili puteve vladavini jurističkog staleža, stručno obrazovanog u racionalnom pravu, u pravosuđu i upravi, kako pokazuje svako istraživanje. Ali ni u kom slučaju samo ili prvenstveno oni. A nisu oni *stvorili* ni ono pravo iz sebe. Nego su sasvim druge moći bile na delu prilikom tog razvoja. A zašto kapitalistički interesi nisu isto učinili i u Kini ili Indiji? Zašto uopšte tamo ni naučni, ni umetnički, ni državni, ni privredni razvoj nije krenuo onom putanjom *racionalizacije* koja je svojstvena Zapadu?

Jer, svakako, u svim navedenim slučajevima svojevrsnosti radi se očigledno o specifično ustrojenom „racionalizmu“ zapadne kulture. Pod tom rečju mogu da se razumeju najrazličitije stvari, kao što će kasnija izlaganja u više navrata razjasniti. Na primer, postoje „racionalizacije“ mističke kontemplacije, dakle – nekog ponašanja koje, gledano sa stanovišta drugih područja života, jeste specifično „iracionalno“, isto tako kao i racionalizacije privrede, tehnike, naučnog rada, vaspitanja, rata, pravosuđa i uprave. Zatim se svako od tih područja može „racionalizovati“ sa najrazličitijih tački gledišta i smernica, a što je, posmatrano s jednog stanovišta, „racionalno“, može, iz perspektive drugog, biti „iracionalno“. Otuda je u svim kulturnim krugovima na različitim područjima života bilo najraznovrsnijih racionalizacija. Karakteristično za njihovu kulturno-istorijsku razliku je, pre svega, *koje* sfere i u kom pravcu su racionalizovane. Dakle, kao prvo, ponovo se radi o tome da se spozna posebna *svojevrsnost* zapadnog i, u tom okviru, modernog zapadnog racionalizma i objasni njegov nastanak. Shodno fundamentalnom značaju privrede, svaki takav pokušaj objašnjenja u obzir mora uzeti pre svega ekonomske uslove. Ali isto tako se povrh toga iz vida ne sme izgubiti obrnuti kauzalni sklop. Jer kao što je ekonomski racionalizam u svom nastanku zavisao od racionalne tehnike i racionalnog prava, isto tako je zavisao i od sposobnosti i dispozicije ljudi za određene vrste praktično-racionalnog *vođenja života* uopšte. Gde je ovo bilo opstruisano preprekama psihičke vrste, tu je i razvoj *privredno* racionalnog vođenja života nailazio na teške unutrašnje otpore. U najvažnije oblikujuće elemente vođenja života su svuda u prošlosti spadale magične i religiozne moći i etičke predstave o dužnosti koje su bile učvršćene u veri u njih. O *njima* će biti govora u sledećim sabranim i dopunjenim člancima.

Pri tome prednjače dva starija članka koji pokušavaju u *jednoj* pojedinačnoj tački da se približe onoj strani problema koja je u većini slučajeva najteže obradiva: uslovljenosti nastanka „privrednog držanja“, „etosa“, jedne privredne forme, kroz određene religiozne sadržaje verovanja, i to na primeru povezanosti modernog privrednog etosa sa racionalnom etikom asketskog protestantizma. Dakle, ovde se posvećuje pažnja samo *jednoj* strani kauzalne veze. Kasniji članci o „Privrednoj etici svetskih religija“ pokušavaju da, preko pregleda veza najvažnijih kulturnih religija sa privredom i društvenom slojevitošću njihove okoline, u meri u kojoj je to neophodno, poklone pažnju *obema* kauzalnim vezama, kako bi se pronašle tačke poređenja sa zapadnim razvojem koji dalje treba analizirati. Jer valjda se samo tako donekle može uopšte započeti sa jasnim kauzalnim *pripisivanjem* onih elemenata zapadne religiozne privredne etike koji su joj, za razliku od drugih, svojstveni. Dakle, ovi članci ne žele da važe za nešto poput – koliko god jezgrovitih – opsežnih analiza kulture. Umesto toga, oni u svakom kulturnom području potpuno hotimično na glašavaju ono što se nalazilo, i što se još nalazi, u *suprotnosti* sa razvojem zapadne kulture. Oni su, dakle, svakako orijentisani prema onome što se sa *te* tačke gledišta pokazuje važnim prilikom prikazivanja zapadnog razvoja. Čini se da neki drugi postupak pri datoj svrsi verovatno nije bio moguć. Ali, kako bi se izbegli nesporazumi, ovde se mora izričito ukazati na ograničenost te svrhe. A, *takođe*, i u jednom drugom pogledu potrebno je da bar oni neorijentisani budu upozoreni na mogućnost precenjivanja značaja tih

prikaza. Naravno da sinolog, indolog, semitista, egiptolog u njima neće naći ništa što bi im u pogledu same stvari bilo novo. No bilo bi poželjno da ne nađe ništa *suštinsko* po stvar što bi morao prosuditi kao *pogrešno* u pogledu njene suštine. U kojoj meri se uspeo barem približiti tom idealu, ako je to uopšte u stanju neko ko nije stručnjak, autor ne može znati. Sasvim je jasno da neko ko je primoran na korišćenje prevoda i, uostalom, na to da se o načinu korišćenja i vrednovanja monumentalnih, dokumentarnih ili literarnih izvora orijentiše u često vrlo kontroverznoj stručnoj literaturi, o čijoj vrednosti sam ne može samostalno suditi, ima valjane razloge da o vrednosti svog učinka razmišlja sa velikom skromnošću. Utoliko više što je mera datih prevoda stvarnih „izvora“ (tj. natpisa i svedočanstava) delimično (posebno za Kinu) vrlo mala u odnosu na ono što je dato i važno. Iz svega toga sledi potpuno *provizorni* karakter ovih članaka, posebno onih delova koji se odnose na Aziju. Samo stručnjacima pripada konačan sud. A ti članci su uopšte napisani samo zato što dosad nisu bili dati prikazi stručnjaka sa tim posebnim ciljem i sa te tačke gledišta, što je posve razumljivo. Njima je u daleko većoj meri i smislu suđeno da uskoro budu „prevaziđeni“, što, uostalom, važi za svaki naučni rad. Naime, kod ovakvih radova se ne može izbeći takvo prelaženje na druga stručna područja, koliko god to bilo problematično, ali onda, zauzvrat, valja računati sa konsekvencijom vrlo jake rezignacije u odnosu na meru uspešnosti. Danas moda ili čežnja literata rado smatra da se može bez stručnjaka ili da se on degradira u podređenog radnika za „gledanje“. Skoro sve nauke duguju nešto diletantima, često čak vredna gledišta. Ali diletantizam kao princip nauke bio bi njen kraj. Ko želi „gledanje“ neka ide u bioskop; danas mu se to masovno nudi i u literarnoj formi, upravo na istom problemskom polju. Nadasve trezvenim izlaganjima ovih, po nameri strogo empirijskih studija, ništa nije toliko strano koliko takvo držanje. A – hteo bih da dopunim – ko želi „propoved“, neka ide na religiozne skupove. Na raspravu o tome koji *vrednosni* odnos postoji između ovde komparativno obrađivanih kultura – ne gubi se nijedna reč. Istina je da tok ljudskih sudbina onog ko ima pregled jednog njegovog isečka silovito udara u grudi. No on će valjano delati ako za sebe zadrži sopstvene male lične komentare, kao što se to čini pred prizorom mora i visokih planina – jedino ako sebe ne smatra pozvanim i obdarenim za umetničko oblikovanje ili proročki poziv. U većini drugih slučajeva previše govora o „intuiciji“ ne prikriva ništa drugo do nedistanciranost prema objektu, o kojoj treba suditi isto onako kao i o istovetnom držanju prema čoveku.

7

Potrebno je obrazloženje za činjenicu da za ciljeve, koje ovde valja slediti, nije ni približno uključeno *etnografsko* istraživanje, onako kako bi to, naravno, pri današnjem stanju stvari, za jedan istinski pronicljiv prikaz religioznosti, posebno one azijske, bilo neophodno. To se nije desilo samo zato što je ljudska radna snaga ograničena. Nego se, pre svega, zato učinilo dopuštenim pošto su nam ovde važni upravo sklopovi religiozno određene etike onih staleža koji su bili „kulturni nosioci“ dotičnog područja. Radi se upravo o uticajima koje je imao *njihov* način življenja. No, potpuno je tačno da se i oni u svojoj osobenosti mogu stvarno adekvatno shvatiti samo ako se s tim konfrontira etnografsko-etnološko stanje stvari. Dakle, neka se izričito prizna i naglasi da ovde postoji praznina kojoj etnograf sa dobrim pravom mora prigovoriti. Nadam se da u svrhu njenog ispunjenja mogu učiniti nešto prilikom sistematske obrade sociologije religije. Ali jedan takav poduhvat bi prekoračio okvir ovog prikaza i njegove ograničene svrhe. On se morao zadovoljiti pokušajem da se, ako je ikako moguće, otkriju tačke *poređenja* sa našim zapadnim *kulturnim* religijama.

Naposletku valja razmisliti i o *antropološkoj* strani problema. Ukoliko konstantno – takođe i na područjima vođenja života, koja se (prividno) razvijaju nezavisno jedno od drugog – na Zapadu, i *samo* tamo, primećujemo razvoj određenih *vrsta* racionalizacije, onda se, naravno,

nameće pretpostavka: da su ovde *nasledni* kvaliteti pružali odlučujuću podlogu. Autor priznaje da je lično i subjektivno sklon visokoj proceni značaja biološkog nasleđa. Samo što, bez obzira na značajne učinke antropološkog rada, zasad još ne vidim način da se njegov udeo u *ovde* istraženom razvoju prema meri i – pre svega – prema vrsti i tačkama intervencije nekako egzaktno shvati ili barem samo hipotetički naznači. Jedan od zadataka sociološkog i istorijskog rada će morati biti upravo taj da se najpre otkriju svi oni uticaji i kauzalni lanci koji se na zadovoljavajući način mogu objasniti preko reakcija na sudbine i okolni svet. Tek onda, takođe i kad komparativna rasna neurologija i psihologija odu dalje od svojih danas datih, u pojedinačnim slučajevima mnogo obećavajućih začetaka, *možda* će se moći očekivati zadovoljavajući rezultati i za taj problem. Za sada mi se čini da ta pretpostavka nedostaje, a ukazivanje na „nasleđe“ bilo bi brzopleto odustajanje od danas možda moguće mere spoznaje i pomeranja problema ka (zasad još) nepoznatim faktorima.

Sa nemačkog preveo
Damir Smiljanić